

De rechten van de inheemse bevolking op de gronden der particuliere landerijen op Java vóór 1836

Citation for published version (APA):

van Rhee, C. H. (1993). De rechten van de inheemse bevolking op de gronden der particuliere landerijen op Java vóór 1836: Een negentiende-eeuwse discussie . In C. J. H. Jansen, E. Poortinga, & T. J. Veen (Eds.), *Twaalf bijdragen tot de studie van de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw* (1 ed., pp. 145-162). Universiteit van Amsterdam.

Document status and date:

Published: 01/01/1993

Document Version:

Accepted author manuscript (Peer reviewed / editorial board version)

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 05 May. 2023

C.H. van Rhee, 'De rechten van de inheemse bevolking op de gronden der particuliere landerijen op Java vóór 1836', in: C.J.H. Jansen et al. (eds.), *Twaalf bijdragen tot de studie van de rechtsgeschiedenis van de negentiende eeuw*, Amsterdam, 1993, p. 145-162.

DE RECHTEN VAN DE INHEEMSE BEVOLKING OP DE GRONDEN
DER PARTICULIERE LANDERIJEN OP JAVA VÓÓR 1836
een negentiende-eeuwse discussie

C.H. van Rhee

Inleiding

In mijn voordracht op de studiedag over de negentiende eeuw op 31 mei 1991 heb ik enige aspecten behandeld van het bijzondere erfpachtsrecht dat door het Reglement van 28 februari 1836 (Indisch Stbl. no. 19) werd vastgesteld voor de inheemse gebruikers van gronden welke behoorden tot de particuliere landerijen ten westen van de Tjimanoe (een rivier op Java, niet ver ten oosten van Batavia). Ik vertelde toen dat particuliere landerijen op Java waren ontstaan, doordat de Verenigde Oost-Indische Compagnie (en later het Gouvernement van Nederlands-Indië) aan privé-personen stukken grond in eigendom had afgestaan. Bij de eigendomsoverdracht werd aan de kopers toegestaan rechten uit te oefenen jegens de inheemse gebruikers van de betrokken grond (bijvoorbeeld rechten op arbeidsdiensten) en het waren deze aan de grondeigendom verbonden rechten welke de particuliere landerijen onderscheidden van andere eigendomspercelen.

Het Reglement van 1836 regelde voor de inheemse bewerkers van gronden die tot de particuliere landerijen behoorden het bijzondere erfpachtsrecht in de volgende bewoordingen:

'Alle gronden door de Inlandsche bevolking met der daad bebouwd, bewerkt of onderhouden, voor eigen rekening en risico, worden, behoudens de uitzonderingen in dit reglement voorkomende, verstaan haar in erfpacht en ter verbetering te zijn uitgegeven, onder voorwaarde, om aan den eigenaar op te brengen het hem toekomende aandeel in den oogst, en om de verdere op haar rustende verplichtingen na te komen'.¹

Over de kenmerken van dit erfpachtsrecht wil ik het in dit opstel niet hebben². Wat ik hier wel wil doen is kort de discussie bezien over de vraag welke de rechten van de inheemse bevolking op de grond waren voordat het Reglement van 1836 werd vastgesteld. Het antwoord op deze vraag leidde tot verschillende interpretaties van het in het Reglement voorkomende erfpachtsrecht, en raadpleging van literatuur over dit recht is niet goed mogelijk zonder dat men weet welke theorie de geraadpleegde auteur aanhangt met betrekking tot de rechten van de inheemse bevolking op de grond van de particuliere landerijen vóór 1836. Laten wij echter eerst bezien hoe het gebied ten westen van de Tjimanoe op Java de 'Hollanders' in handen viel.

Het deel van Java ten westen van de Tjimanoe was een gebied waarin zeer veel particuliere landerijen gelegen waren. Dit gebied werd door Jan Pieterszoon Coen beschouwd als het gebied van het voormalige inlandse

1. Artikel 3.

2. Ik verwijs daarvoor naar een artikel van mijn hand in *Ars Aequi*, jrg 40-11/november 1991, blz. 973-983.

koninkrijk Jacatra³. Coen veroverde dit gebied in 1619. De staat waarin het verkeerde, speelde een belangrijke rol bij de discussie over de vraag welke rechten de inheemse bevolking op de grond van de particuliere landen kon doen gelden. Verschillende auteurs zijn van mening, dat de landen in onbevolkte staat aan de Compagnie in handen vielen en ontleen hun informatie hieromtrent aan C. Chastelein⁴. Bijna honderd jaar na de verovering, namelijk in juni 1705, schrijft Chastelein dat de VOC de inheemse bevolking zeker niet van haar landen mocht 'depossideeren' indien er nog oorspronkelijke bewoners op de landen van het voormalige Jacatra woonden, 'maar die sijnder geen, ja ligt niet één (hebbende uijt curieusheijt exakt daar meermalen onder de inlanders na vernomen), dewijl de Bantammers staande de belegering van dit casteel [dat wil zeggen het kasteel van Batavia] Ao 1619 eerste Batavia den koning off pangarang van Jaccatra afhandigt gemaakt, en hem met zijn geheele geslagt verfoeijt en deese landen 't eenemaal ontvolkt hebben dewelke na dat wij kort daaraan Batavia wederom van de gem. Bantammers hebben vervoert nog lange jaaren ons geheel onbekent en woest gebleeven zijn [...]'.⁵ Wij lezen hier dus dat Jacatra door Coen op de Bantammers veroverd werd (deze Bantammers waren mensen die kwamen uit de landstreek Bantam in het westen van Java). De Bantammers hadden de inwoners van het koninkrijk verjaagd en hierdoor viel Jacatra in onbevolkte staat in handen van de Compagnie. Afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners van Jacatra waren volgens Chastelein in 1705 niet aanwezig.

Het is moeilijk een uitspraak te doen over de historische juistheid van de stellingen van Chastelein. Er is overigens enige verbeeldingskracht voor nodig om zich voor te stellen dat een zo uitgestrekt gebied als hetwelk voor het grondgebied van het Koninkrijk Jacatra werd aangezien, geheel van zijn oorspronkelijke bewoners zou zijn ontdaan. Hoe het ook zij, de opvatting dat Jacatra de VOC in onbevolkte staat in handen was gevallen, werd in de negentiende eeuw de door velen aanvaard⁶ (al werd zo nu en dan wel eens getwijfeld aan de juistheid ervan⁷). Niet getwijfeld werd er echter aan het feit dat, nadat de VOC de orde in het door haar veroverde gebied had hersteld, de landen 'door verschillende door de Compagnie herwaarts gelokte volkeren, weder [...] bewoond [...] zijn geworden'⁸.

In verband met het eigendomsrecht op de verworven landen, dat de veroveraars pretendeerden te hebben, kan het volgende worden opgemerkt. Jan Pieterszoon Coen verklaarde op 30 mei 1619, dat hij het koninkrijk Jacatra in bezit nam 'in naam van de Souvereinen en Principalen, de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en de XVII Bewindhebbers der Comp[agnie]'. Dezen schreven op 25 maart 1620 dat 'het lant en de stad van Jaccatra synde gewonnen en geconquesteert in een' goeden, oprechten en wel gefondeerden oorlog [...], de

3. Het gebied van Jacatra wordt in een placaat van 14 mei 1686 als volgt omschreven: 'ten noorden en ten zuyden dwars over het eyland van de eene zee tot den anderen, daer onder medegereekent de wedersyden aen ofte ontrent gelegene eylandjes; wyders ten oosten tot aan de revier Carawang [= Tjitaroen] ende ten westen tot aen de revieren Tangerangh [= Tjidanie] ofte Ontong-Java, soo verre die beyde revieren van de noorder zee aff nae ende door het geberchte te lande waert in op loopen ende dan voorts van daerse comen te stuyten off eygentlyck haer verste oirspronck hebben, recht zuyden aen tot over het geberchte aan de groote zuyder zee' (in: J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek (1678-1709)*, derde deel, Batavia/s-Hage 1886, blz. 177). Binnen dit gebied lagen zeer veel particuliere landerijen (zie: E. van Delden, *De particuliere landerijen op Java*, diss. Leiden 1911, blz. 24). Zie ook: J. Hageman JCz., *Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java op het einde der achttiende eeuw*, in: *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, deel 9, Batavia 1860, blz. 355-356.

4. Cornelis Chastelein (Amsterdam 1657 - Batavia 1714) ging in 1675 naar Batavia als boekhouder. Later werd hij Raad Extraordinaris en in 1709 Raad van Indië. Hij had te Seringsing een djatihouten landhuis, alwaar hij zijn hierna geciteerde 'Invallende Gedagten', een ethisch-politiek geschrift tegen de koopmanspolitiek der VOC, schreef. Volgens de schrijver van het artikel over Chastelein in de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* is dit geschrift in het door mij geraadpleegde *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde* op corrupte wijze weergegeven.

5. C. Chastelein, *Invallende gedagten* ('Bij een gebragt en opgesteld in mijn stille Eensaamhijdt op Siringsing ulto. Junij Ao. 1705'), in: *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, deel 3, Batavia 1855, blz. 87-88.

6. Bijv.: J.M. van Beusechem en D.F.W. Pietermaat, *Rapport over de partikuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck*, 15-02-1835, in: *Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië*, deel 14, Batavia 1869, blz. 204 e.v.; J. Faes, *Geschiedenis partikulier landbezit op West-Java*, eerste gedeelte, Batavia 1893, blz. 1 e.v.; J. Faes, *Ontwerp nieuw reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck, met memorie van toelichting*, Batavia 1897, blz. 22; J. Sibenius Trip, *Het erfpachtsregt op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok* [spelling wisselt], *Indisch Tijdschrift van het Recht* 30 (1878), blz. 98; zie ook: Raad van Justitie te Batavia, 23-11-1900, *Indisch Weekblad van het Recht* no. 1956 (1900), blz. 207, kolom A en B (de Raad van Justitie stelt dat Jacatra *bijna* ontvolkt was).

7. P.H. van der Kemp merkt bijvoorbeeld op dat de vraag rijst 'of die zoogenaamde ontvolking niet veel meer een wijze van spreken is geweest' (*Het reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck toegelicht door P.H. van der Kemp*, Batavia 1890, blz. 12-13).

Hollanders dit land onder een goeden titel mogten besitten in vollen eigendom, gelijk den voorgaanden Koningk het land beseten had⁹. In een resolutie 'by d'Ed. Heer Generael Coen ende Raet genomen' van 29 maart 1620¹⁰ wordt gesteld dat het koninkrijk Jacatra was een 'voor de Heeren Staten-Generael, Zyn Princelycke Excellentie ende de Heeren Bewindhebberen der geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie van de Vereenichde Nederlanden' veroverd land, waarop 'niemant anders iet heeft te pretenderen'. J.M. van Beusechem en D.F.W. Pietermaat, schrijvers van een rapport over de particuliere landerijen, concluderen in 1835: 'Dat de voormalige Oost Indische Compagnie, en daarna het Indisch Gouvernement, alle die landen in vollen en vrijen eigendom [...] voortdurend bezeten heeft [...]'.¹¹

Na verkrijging van de gebiedsdelen rond Batavia ging men ertoe over zo nu en dan gronden aan particulieren in leen te geven.¹² Echter, al snel werd besloten dit leenrecht om te zetten in een eigendomsrecht. In dit verband is een plakkaat van 1 april 1627 interessant. In dit plakkaat wordt gesteld, dat de landen binnen en buiten het ressort van Batavia liggende, zullen zijn en voortaan zullen worden uitgegeven als 'vry eygen patrimoniale ende allodiale landen ofte goederen' en 'exempt van den tytel ende servituyt van leenen' zijn¹³. Hieruit blijkt dat de landen in eigendom overgingen zonder dat er aan die eigendom leenrechtelijke beperkingen werden gesteld. Van Beusechem en Pietermaat komen, na onderzocht te hebben onder welke voorwaarden de verkoop van de gronden heeft plaatsgehad, tot de conclusie, dat het gouvernement de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoeck 'even onvoorwaardelijk, vrij van eenige lasten, doch ook onbevoorregt met eenige privilegiën, en op dezelfde wijze als het Gouvernement, die dezelve bezat [sic], aan partikulieren heeft afgestaan'¹⁴. Vóór deze stelling pleit ook het feit, dat de eigendomsbewijzen van de landeigenaars spraken van volle en vrije eigendom¹⁵.

De omstandigheid dat de door de Compagnie veroverde gebieden onbevolkt waren, speelde een belangrijke rol. De Raad van Justitie te Semarang merkt bijvoorbeeld op 27 mei 1903 op

'dat, wat ook het recht moge zijn dat het souverain gezag toekomt op den grond van Java, in ieder geval dat recht op *bevolkte* gronden ten [sic] allen tijde is beperkt geweest door een erfelijk Inlandsch recht dier bevolking, gegrond op hare godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken, geheel in overeenstemming met algemeen erkende beginselen van billijkheid en rechtvaardigheid en met zich brengende de bevoegdheid den door haar ontgonnen en bewoonden grond ongestoord te occupeeren, zoolang zij hare verplichtingen, uit dat grondrecht voortspruitend, jegens het souverain gezag vervult'¹⁶.

Theorieën over de rechten op de grond

8. J.M. van Beusechem en D.F.W. Pietermaat, a.w., blz. 204.

9. J. Hageman JCz., a.w., blz. 355.

10. J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java (verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief)*, Amsterdam/s-Gravenhage 1869, deel 4, blz. 221.

11. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 209. Zie echter: Sibenius Trip, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 46, blz. 6: 'De verklaring van de Heeren XVII in hun schrijven dd. 25 Maart 1620 heeft klaarblijkelijk meer op het oog de in bezitname der souvereine rechten (het imperium) dan den eigendom (dominium) in privaatrechtelijken zin, zoodat deze van geen invloed op de quaestie kan zijn'. Trip is het echter wel met de conclusie van Van Beusechem c.s. eens voorzover deze zou bedoelen te stellen, dat de officiële bescheiden ervan getuigen, dat de opvolgende regeringen steeds hebben *gemeend* van de Jacatrase landen de volle en vrije eigendom te hebben gehad (blz. 5). Dat de VOC dit heeft gemeend, wordt onderschreven door de Raad van Justitie te Semarang, 27-05-1903, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 81 (1904), blz. 37.

12. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, 3e deel, 's-Gravenhage/Leiden 1919, blz. 345.

13. J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakkaatboek I*, (1602-1642), Batavia/s-Hage 1885, blz. 216-217. Patrimoniale goederen zijn "vry-erf-goederen" ("vryhave") (*Practisyns woordenboekje, of verzameling van meest alle de woorden in de rechtskunde gebruijkelyk*, Dordrecht 1785, blz. 78). Een allodiaal goed is een goed, "dat zo vry is, dat daar op den Leen Heer niet eenig regt heeft" (M. van Hattum en H. Rooseboom, *Glossarium van oude Nederlandse rechtstermen*, Amsterdam 1977, blz. 23); ook: "vrye ende onleengoederen" of "vrye have" (*Practisyns woordenboekje*, blz. 8).

14. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 264: 'behoudens eenige weinige uitzonderingen, voor zoo veel betreft de landerijen in het begin dezer eeuw [de negentiende] in partikulier eigendom uitgegeven'.

15. J. Faes, *Geschiedenis*, blz. I. Hierbij zal 'vol' dan betekenen dat er geen beperkte zakelijke rechten op de eigendom drukten en 'vrij' zal waarschijnlijk aangeven dat het goed geen leengoed was (zie tevens noot 37).

16. Raad van Justitie te Semarang, 27-05-1903, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 81 (1904), blz. 46.

Het lijkt mij, nu wij zijn aangekomen op dit punt in mijn betoog, tijd de theorieën omtrent de rechten van de inlandse bevolking op de grond, vóórdat die rechten door het Reglement van 1836 werden geregeld, nader te beschouwen. Die theorieën zijn op te delen in een aantal groepen:

1. Het Nederlandse Gouvernement en, na verkoop, de particuliere landeigenaars, zijn te beschouwen als de opvolgers van de voormalige vorsten van het koninkrijk Jacatra en staan daardoor tot de inlandse bevolking in die streken in eenzelfde verhouding als genoemde vorsten in het verleden tot die bevolking stonden. De landeigenaars hebben dan ook de rechten van de inlandse bevolking op de grond, aan haar volgens haar eigen recht (= het *adatrecht*) toekomende, te respecteren.
2. Hoewel het Nederlandse Gouvernement de Jacatrasede landen in volle en vrije eigendom bezat, heeft de inlandse bevolking, voordat tot verkoop van de particuliere landen werd overgegaan, rechten op de grond verkregen, welke gerespecteerd moeten worden.
3. Het Nederlandse Gouvernement bezat de Jacatrasede landen in volle en vrije eigendom en heeft ze als zodanig ook vervreemd, zodat de inlandse bevolking op die landen geen rechten kan doen gelden.
4. De particuliere landeigenaars hebben een vol eigendomsrecht verkregen, maar de Indische wetgever is te allen tijde gerechtigd de onbepaalde uitoefening van dit recht aan banden te leggen, bijvoorbeeld ten behoeve van de inheemse bevolking.

In het nu volgende zal ik elke theorie aan een nader onderzoek onderwerpen.

1. Opvolger van de vorst van Jacatra

Voordat ik overga tot behandeling van de theorie dat het Nederlandse Gouvernement en later de particuliere landeigenaars gezien moeten worden als opvolgers van de vorst van Jacatra, moet ik opmerken dat deze theorie niet goed in overeenstemming is te brengen met hetgeen hierboven is medegedeeld over de onbevolkte staat waarin, volgens veel negentiende-eeuwse literatuur, Jacatra in handen van de Compagnie viel. Wanneer Jacatra onbevolkt was en van een vorst geen sprake meer was, kon van overname van rechten en plichten van die vorst ook geen sprake zijn. Impliciet gaan de aanhangers van deze theorie dus uit van de vooronderstelling, dat Jacatra in bevolkte staat door de Compagnie werd verkregen, al zeggen zij dit nergens.

De zienswijze van de aanhangers van de hier besproken theorie¹⁷ was nu als volgt: het Nederlandse Gouvernement is na verovering van het koninkrijk Jacatra getreden in de rechten van de voormalige vorst van Jacatra. Het zijn deze rechten, die het overdroeg aan de particuliere landeigenaars. Op grond van de nemo-plus-regel was het niet mogelijk dat het Gouvernement meer overdroeg; de rechten van de inheemse bevolking op de grond, die door de Jacatrasede vorst werden erkend, bleven gehandhaafd¹⁸. Om de rechten van de landeigenaar en de inlandse 'opgezetenen' van zijn land te leren kennen, is het volgens deze theorie dus nodig te bezien welke de rechten en verplichtingen waren van de inlandse vorst ten opzichte van zijn onderdanen.

Een moeilijkheid die zich hierbij doet gevoelen, is dat men gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw in het duister tastte omtrent de rechten van de inlandse bevolking op de grond. Men verschildte van mening omtrent de aard en herkomst van de rechten en plichten der inlandse vorsten en hun onderdanen. Nu die rechten en plichten volgens de hier besproken zienswijze gekoppeld waren aan de rechten en plichten van de landeigenaar en

17. Zie bijvoorbeeld: Sibenius Trip, in: *Indisch Tijdschrift van het Recht* 46 (a.w.), blz. 6 e.v.; H.C. Pennink, *Het reglement van 28 februari 1836 (no. 19) voor de particuliere landerijen gelegen ten westen der rivier Tjimanoeek op Java*, diss. Leiden 1885, blz. 3.

18. Zie bijv. Pennink, a.w., blz. 40: 'Van de vroegste tijden af, had de inlandsche bevolking, een 't zij minder, 't zij meer uitgebreid bezitrecht op den grond. Dit recht is zoowel door de landverkoopingen onder de Compagnie, als door die onder Daendels en het Britsche tusschenbestuur, intact gelaten'. Zie ook: J. Heemstra, *Particuliere landerijen in en om Soerabaia*, in: *Koloniaal Tijdschrift* 29 (1940), blz. 51 en: G.J. Nolst Trenité, *Inleiding tot de agrarische wetgeving van het rechtstreeks bestuurd gebied van Nederlandsch-Indië*, tweede dr., Utrecht, 1942, blz. 150.

de opgezetenen van zijn land, bestond dus ook over deze verhouding verschil van mening.

Vooraf de volgende theorie deed opgang: de vorst was eigenaar van de grond; de ontginning van de grond van de vorst verkreeg door ontginning een recht op die grond; het eigendomsrecht van de vorst loste zich hierdoor op in een recht op een vergoeding voor het gebruik van zijn grond en dit recht is dan ook hetgeen het Gouvernement, als opvolger van de vorst, aan particulieren kon vervreemden¹⁹. H.C. Pennink²⁰ concludeert dat de vorst niet het recht had over zijn gronden zonder enige beperking te beschikken, maar dat hem met betrekking tot die gronden slechts een recht van belastingheffing toekwam²¹. Zolang de bebouwer/ontginning van de grond voldeed aan zijn verplichtingen kon hij niet van de door hem bebouwde grond worden verwijderd²².

Deze uitspraken zijn gebaseerd op een onder T.S. Raffles (de 'Lieutenant-Governor' van Java tijdens het Britse tussenbestuur [1811-1816]) gehouden onderzoek in de zogenaamde Vorstenlanden²³ ('omdat dáár de javaansche wetten en gebruiken, zoo als die, sedert de invoering van de mohammedaansche godsdienst, tot op het tegenwoordige gewijzigd zijn, moeten geacht worden het meest volkomen te bestaan'²⁴). Raffles, en later Pennink en mr. J. Sibenius Trip, president van het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, zijn er echter van overtuigd, dat deze situatie voor het overgrote deel van Java dezelfde is geweest. Sibenius Trip stelt dan ook²⁵:

'Het meest waarschijnlijk komt ons voor dat bij den Vorst van Jacatra dezelfde rechten omtrent den grond hebben berust als bij de overige Vorsten op Java in de landen beoosten de Tjimanoeck²⁶ zijn geconstateerd, n.l. dat de Souverein eigenaar van den grond is, doch de onderdaan zich daarop zakelijke en erfelijke rechten kan verschaffen door de bebouwing van den grond, onder de verplichting om van de vruchten een zeker tantième op te brengen en heerendiensten te praesteren'.

Dit zijn de rechten en plichten die, volgens de aanhangers van de hier besproken zienswijze, ook toekomen aan de particuliere landeigenaar en de opgezetenen van zijn land.

Grote onenigheid bestond er over de aard van het eigendomsrecht van de landeigenaar. Men vroeg zich af of dit eigendomsrecht moest worden beschouwd als gewone, burgerrechtelijke eigendom of dat moest worden gesproken van 'publiekrechtelijke eigendom'. Degenen die spraken van een gewoon, privaatrechtelijk eigendomsrecht, stelden dat de voormalige vorst zich beschouwde als onbeperkt eigenaar van de grond²⁷. Het is dit privaatrechtelijk eigendomsrecht, beweerden zij, dat door vervreemding via het Gouvernement uiteindelijk in handen is gekomen van particulieren²⁸. Het feit dat degenen die deze theorie verkondigden, stelden dat de vorst zich beschouwde als onbeperkt eigenaar van de grond, past minder goed in de naar aanleiding van het onder Raffles gehouden onderzoek verdedigde opvatting dat de onderdaan zekere rechten op de grond bezat.

Een andere zienswijze is deze. Pennink beweert in zijn proefschrift dat het recht van de voormalige vorsten

19. Pennink, a.w., blz. 5-6; Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 250-252; J. Sibenius Trip, De grondeigendom der Javaansche vorsten in de particuliere landen bewesten de Tjimanoeck, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 87 (1906), blz. 333. Zie ook: Memorie van den Luitenant-Gouverneur T.S. Raffles, over het landelijk stelsel, gerigt aan den raad van Indië, dd. 14 Junij 1813, in: S. van Deventer J.S.Z., *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java*, 1e deel, Zalt-Bommel 1865, blz. 69-74.

20. Pennink, a.w., blz. 5-6.

21. Sommigen stelden dat aan de vorst in het geheel geen eigendomsrecht toekwam. Onder deze personen is bijvoorbeeld Gouverneur-Generaal Van den Bosch te rekenen. Pennink stelt dat het gevoel van Van den Bosch waarschijnlijk hieruit voortkwam, dat Van den Bosch het recht van de vorst, dat zich oplost in een recht op een vergoeding voor het gebruik van de grond, zo beperkt vond dat hij het geen eigendomsrecht wilde noemen (Pennink, a.w., blz. 7).

22. Pennink, a.w., blz. 3. Zie tevens: Raad van Justitie te Semarang, 27-05-1903, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 81 (1904), blz. 36-37.

23. Dit is de gezamenlijke naam der inlandse vorstendommen Djokjakarta en Soerakarta op Java.

24. Memorie van den Luitenant-Gouverneur T.S. Raffles, blz. 70.

25. Sibenius Trip, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 46 (a.w.), blz. 7.

26. Djokjakarta en Soerakarta liggen beoosten de Tjimanoeck.

27. De Raad van Justitie te Semarang (27-05-1903, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 81 (1904), blz. 36) onderschrijft deze stelling, maar vraagt zich af of de vorst dit wel *de iure* kon doen.

28. Zie bijv.: Raad van Justitie te Batavia, 24-03-1905, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 84 (1905), blz. 367-368.

door het Nederlandse Gouvernement met privaatrechtelijke eigendom identiek werd *verklaard*²⁹. Over het karakter van het recht van de vorst hoeft Pennink dus, wanneer hij spreekt over de rechten van de particuliere landeigenaar, geen uitspraak te doen.

Op dezelfde wijze redeneert J.H. Abendanon. Hij is het met Pennink eens dat aan de particuliere landeigenaars een gewoon eigendomsrecht toekomt. Abendanon stelt echter tevens dat de toekenning van privaatrechtelijke gevolgen aan het aan de vorst ontleende eigendomsrecht geheel willekeurig geschiedde³⁰. Abendanon beschouwt het eigendomsrecht van de vorst als een fictie ter rechtvaardiging van belastingheffing en onttrekt aan dit fictieve recht elk privaatrechtelijk karakter.

Degenen die aan het recht van de particuliere landeigenaar een publiekrechtelijk karakter toekennen, zijn het met deze laatste opmerking van Abendanon, namelijk dat het 'eigendomsrecht' van de vorst niet als een privaatrechtelijk recht moet worden gezien, natuurlijk eens. Anders dan Abendanon beweren zij echter, dat het karakter van dit recht bij vervreemding van gronden door het Gouvernement is gehandhaafd. Zij schrijven dat, evenals aan de vorst en het Gouvernement, aan de particuliere landeigenaar een 'publiekrechtelijk eigendomsrecht' toekomt. De inhoud van dit recht is de bevoegdheid tot uitoefening van enige soevereine rechten met betrekking tot door de inlandse bevolking geoccupeerde grond, zoals het recht tot het doen van enige heffingen en het vorderen van herendiensten³¹.

2. De inlandse bevolking heeft onder Nederlands gezag rechten op de grond verkregen, welke gerespecteerd moeten worden

De aanhangers van de theorie dat de inlandse bevolking onder Nederlands gezag rechten op de grond heeft verkregen, vinden hun mening helder verwoord in een artikel van mr. J. Sibenius Trip (Trip verdedigde zowel de onder nummer 1 als de onder nummer 2 behandelde theorie)³². In dit artikel bespreekt mr. Trip het hier reeds meerdere malen aangehaalde proefschrift van H.C. Pennink. Trip verkondigt de opvatting dat zelfs wie uitgaat van de vooronderstelling dat de gronden van het koninkrijk Jacatra onbevolkt waren ten tijde van de verovering, nog niet kan aannemen dat het Gouvernement aan de verkrijgers van de particuliere landerijen een onbeperkt eigendomsrecht heeft verschaft. Trip beweert dat de Compagnie trachtte de haar in handen gevallen gebiedsdelen productief te maken. De wijze waarop zij dit bewerkstelligde, is Trip echter niet geheel duidelijk. In een artikel uit 1878³³ verkondigt hij hieromtrent iets anders dan wanneer hij in 1886 de dissertatie van Pennink bespreekt. In 1878 stelt Trip dat de VOC de door haar veroverde landen trachtte te bevolken door aan de ontginners en bebouwers van haar gebiedsdelen het recht om de grond te cultiveren in 'vollen en onbeperkten' eigendom te geven. In ruil hiervoor, stelt de schrijver, moesten de ontginners belasting betalen in de vorm van arbeid en produkten van hun landen. Sibenius Trip schrijft dat het recht van de inheemse bevolking op de grond een door het Nederlandse Gouvernement geschapen recht is³⁴. In 1886 luidt het verhaal van Trip echter, dat de Compagnie ter bevordering

29. Pennink, a.w., blz. 61.

30. J.H. Abendanon, *Particuliere landerijen bewesten de Tjimanok*, Indisch Weekblad van het Recht 1349 (1889), blz. 69-70.

31. Zie bijv.: Landraad te Meester Cornelis, 17-10-1904, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 83 (1904), blz. 252-253. De Landraad stelt overigens niet dat de landeigenaar zijn rechten via het Gouvernement aan de vorst heeft ontleend. Hij doet alleen uitspraken over het karakter van het recht van het Gouvernement op de grond, voordat het Gouvernement tot vervreemding overging. De wijze waarop hij dit doet, doet echter sterk denken aan de hierboven weergegeven redenering op grond van het onder Raffles gehouden onderzoek naar de rechten van de inlandse bevolking op de grond en de leden van de Landraad gingen waarschijnlijk van de (onuitgesproken) vooronderstelling uit dat het Gouvernement moest worden beschouwd als opvolger van de vorst.

32. Sibenius Trip, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 46 (a.w.), blz. 8-9.

33. J. Sibenius Trip, Het erfpachtsregt op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 30 (1878), blz. 98.

34. Op een dergelijke theorie lijken ook opmerkingen in twee andere artikelen van Sibenius Trip te wijzen. In *Indisch Tijdschrift van het Recht* 32 (1878) (Het erfpachtsregt op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok, blz. 10) stelde hij, dat de individuele gebruiksrechten

van de bebouwing van haar landen, die landen in leen uitgaf. In ruil voor het verleende leenrecht moesten de leenhouders aan het Gouvernement een deel van de opbrengst van hun landen afstaan. Mr. Trip stelt dat de leenhouders door de VOC geheel vrij werden gelaten in de wijze waarop zij hun landen wilden bebouwen. De leenhouders trokken volgens hem inlandse arbeidskrachten van elders aan. Die van elders gekomen arbeiders pasten hun eigen gewoonterecht toe, hetgeen werd vergemakkelijkt door het feit, dat de leenhouders vaak ook tot de inlandse bevolking behoorden. Volgens haar gewoonterecht verkreeg die bevolking door ontginning een zakelijk recht op de grond. Dit recht werd openlijk, ongestoord en onafgebroken uitgeoefend. Wanneer men dus al niet wil aanvaarden dat de inlandse ontginners een recht op de grond hebben verkregen volgens hun eigen gewoonterecht (hoewel dit recht toch uitdrukkelijk door de opvolgende regeringen werd erkend, aldus Trip), moet in ieder geval worden geconcludeerd dat de inheemse bevolking door verjaring zekere rechten heeft verkregen: zij oefende die rechten immers openlijk, ongestoord en onafgebroken uit!

Hoewel Trip twee lezingen geeft van het ontstaan van de rechten der inlandse bevolking, is de conclusie beide keren dezelfde: de 'opgezetenen' van de particuliere landerijen hadden reeds voordat het Gouvernement tot vervreemding van de landen overging, een recht met betrekking tot de gronden, tot die landen behorende, verworven³⁵. Toen het Gouvernement tot vervreemding van de particuliere landerijen overging, kon het dus slechts een beperkt eigendomsrecht vervreemden.

3. Een vol en vrij eigendomsrecht voor de particuliere landeigenaar

Eén van de meest fervente verdedigers van de opvatting dat de particuliere landeigenaar een vol en vrij eigendomsrecht had was J. Faes. Hij verkondigde de stelling dat het eigendomsrecht van de particuliere landeigenaar ten tijde van de vervreemding niet beperkt werd door enig recht van de inlandse opgezetenen van de grond.

Faes staaft zijn opvattingen in de eerste plaats met de eigendomsbewijzen van de particuliere landeigenaars. Die eigendomsbewijzen spraken van 'volle en vrije eigendom'³⁶. In het *Indisch Weekblad van het Recht*³⁷ had C.H.F. Riesz gesteld dat onder het oudhollandse recht 'volle eigendom' inhield dat de eigenaar met zijn bezittingen alles mocht doen wat hij wilde, 'en dus ook vrij regelen mocht, te zijnen bate, behalve natuurlijk datgene, wat bij de wet verboden was'. Met dit gegeven is het volgens Faes niet in overeenstemming te brengen dat de inlandse bevolking op de gronden van de particuliere landerijen rechten uitoefent. Onder het oudhollandse recht rustte op de verkoper de verplichting de koper te vrijwaren voor uitwinning (evenals trouwens in het Indisch Burgerlijk Wetboek, art. 1492; B.W. art. 1510). Volgens Faes hebben de inlanders die volgens de door hem bestreden opvattingen benadeeld zouden zijn, nooit een actie ter bescherming van hun rechten tegen de koper van de grond ingesteld en is het Gouvernement dus nooit in vrijwaring opgeroepen. Uit het voorgaande put Faes een argument

van de inlander op de grond vóór 1836 reeds twee eeuwen bestaan hadden en in *Indisch Tijdschrift van het Recht* 87 (a.w., blz. 336) merkte hij op dat het erfpachtsrecht van het Reglement van 1836 (zie hierover mijn opstel in *Ars Aequi*) een wettiging was van de rechten die de landbouwende bevolking reeds twee eeuwen had uitgeoefend. Hoewel deze opmerkingen niet direct inhouden dat het recht van de inlander een recht was, dat door het gouvernement werd gecreëerd, lijkt het trekken van een dergelijke conclusie uit die opmerkingen, mede in het licht van de overige hier aangehaalde publikaties van Sibenius Trip, wel verantwoord. Immers, twee eeuwen voordat Sibenius Trip zijn artikelen schreef, veroverden Coen en de zijnen Jacatra.

35. Zie ook een ingezonden stuk van "K" in *Indisch Weekblad van het Recht* 43, 23-04-1864, blz. 4. "K" noemt het recht van de inlandse bevolking echter een persoonlijk recht, terwijl Trip van een zakelijk recht spreekt.

36. Zie Faes, *Geschiedenis*, blz. I. Uit de discussie over de 'volle en vrije' eigendom lijkt te moeten worden opgemaakt, dat verscheidene negentiende-eeuwse schrijvers 'vol' en 'vrij' als synoniemen beschouwden. Die schrijvers stelden, dat zowel aan het Gouvernement vóór de vervreemding als aan de particuliere landeigenaars een dergelijk eigendomsrecht toekwam. Hierbij moet dan worden opgemerkt dat aan de particuliere landeigenaars volgens de eigendomsbewijzen inderdaad de 'volle en vrije' eigendom toekwam. Op grond van het aangehaalde placaat van 1 april 1627, dat spreekt van het uitgeven van landen als 'vry eygen patrimoniale ende allodiale' goederen, vermoed ik echter, dat de 'vrije' eigendom van de eigendomsbewijzen helemaal niet dezelfde was als de ook daarin genoemde 'volle' eigendom. 'Vrij' duidt mijns inziens op 'allodiaal', dat wil zeggen vrij van rechten van de leenheer, terwijl 'vol' duidt op de afwezigheid van andere zakelijke rechten die op de eigendom drukken (zie tevens noot 16). Wanneer dit juist is, is het wonderlijk om ook het gouvernement, de 'leenheer', de vrije eigendom toe te kennen.

voor zijn stelling dat het Gouvernement heeft vervreemd wat hem toekwam, namelijk de volle en vrije eigendom. Ware dit niet zo geweest, dan hadden de 'inlanders' volgens zijn zeggen wel geprotesteerd³⁸.

Een ander argument van Faes en zijn medestanders, berust op het feit dat de Jacatrasede landen onbevolkt in handen van de VOC zouden zijn gevallen. De Compagnie verkreeg hierdoor een onbeperkt eigendomsrecht op die landen. Na de verovering kwamen personen van elders zich op de Compagnieslanden vestigen. De rapporteurs Van Beusechem en Pietermaat³⁹ schrijven in hun rapport dat aan deze personen geen andere rechten toekwamen dan die welke door het Nederlandse Gouvernement aan hen werden toegekend. Zij hadden zich geheel 'voorwaardelijk' op de landen gevestigd. Faes merkt dan op dat zij zich, net als anderen die zich in een vreemde landstreek komen vestigen, hadden te onderwerpen aan de wetten en gebruiken van het nieuwe woonoord, tenzij de regering van de nieuwe woonplaats hen uitdrukkelijk liet leven onder hun eigen wetten en gebruiken. Dit heeft de VOC nu gedeeltelijk toegestaan (aldus Faes). In verhouding tot 'mede-inlanders' bleef de 'inlander' beheerst door zijn eigen wetten en gebruiken, maar in zijn verhouding tot de VOC en Europeanen had hij zich te onderwerpen aan het Europese recht⁴⁰. Volgens het Europese recht nu worden aan ontginners van andermans gronden geen rechten toegekend. Dergelijke rechten konden ook niet op de adat worden gegrondvest, omdat de Jacatrasede landen, zo stelden Faes en zijn medestanders, onbevolkt in handen van de Compagnie waren gevallen.

Wel moeten Faes en de zijnen erkennen, dat aan de opgezetenen van de particuliere landerijen vanaf 1806 althans enige rechten toekomen. Een plakkaat van 25 maart 1806⁴¹ verbiedt namelijk de particuliere landeigenaars sawa's die op hun landen zijn gelegen en die zijn aangelegd door inlanders, van die inlanders af te nemen. Wanneer de aanlegger is overleden, dient de landeigenaar de sawa bij preferentie aan de familieleden van de overledene te geven. Wanneer die familieleden de sawa echter niet bewerken, kunnen zij op klacht van de landeigenaar door een openbare ambtenaar⁴² van de landen worden verwijderd. Verder worden er in dit plakkaat nog enige rechten aan huurders van landen gegeven. Die huurders mogen in ieder geval niet van hun land worden verdreven wanneer de door hen verbouwde gewassen nog op het veld staan. Faes spreekt hier echter van een eerste inbreuk op het volle eigendomsrecht van de landeigenaar en ziet deze publicatie zeer zeker niet als de erkenning van een reeds vóór 1806 bestaand recht van huurders⁴³.

4. Een vol eigendomsrecht voor de landeigenaar en een bevoegdheid van de Indische overheid om de onbeperkte uitoefening van dit recht aan banden te leggen

De opvatting die onder dit kopje wordt behandeld, is de opvatting, zoals die naar voren komt in het rapport dat Van Beusechem en Pietermaat samenstelden in verband met het te ontwerpen Reglement van 1836. Men moet dan echter wel tussen de regels doorlezen, aangezien de rapporteurs hun standpunt op zeer voorzichtige wijze uiteenzetten.

In het rapport wordt een drietal groepen particuliere landerijen onderscheiden. In de eerste plaats zijn er de landerijen die door de VOC of het Nederlandse Gouvernement uitgegeven of verkocht zijn. Ten tweede zijn er de landen die door Gouverneur-Generaal Daendels in het begin van de negentiende eeuw zijn vervreemd en

37. C.H.F. Riesz, Het erfpachtsrecht, *Indisch Weekblad van het Recht* 1176 (1886), blz. 5, kolom B/C.

38. Faes, *Ontwerp nieuw reglement*, blz. 17-19.

39. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 209.

40. Zie: Faes, *Ontwerp nieuw reglement*, blz. 22-23.

41. Zie: Faes, *Ontwerp nieuw reglement*, blz. 30-31.

42. De Gecommitteerde tot en over de zaken van de inlander.

43. Zie: Faes, *Ontwerp nieuw reglement*, blz. 31: 'Was de bepaling van art. 12 van de aangehaalde publicatie van 25 Maart 1806, volgens het hiervoren vermeld in 1814 uitgebracht rapport van den Majoor Yule, al in strijd met de in *Bantam* in laatstgemeld jaar bestaande *adat*, in de *Jacatrasche landen*, waar op *geen adat* beroep kon worden gedaan, was dezelve bovendien niets minder dan eene eerste poging om inbreuk te maken op den door de landeigenaren gekochten *vollen en vrijen eigendom*' (cursivering van Faes); Riesz, *Indisch Weekblad van het Recht* 1176, blz. 5, kolom C.

uiteindelijk worden ook nog de landen die door het Engelse Gouvernement in 1813 zijn verkocht onderscheiden. De door mij besproken landerijen vallen onder de groepen 1 en 2, aangezien de landen van groep 3 in de Preanger en Krawangse districten zijn gelegen⁴⁴.

Met betrekking tot de eerste groep landen wordt in het rapport opgemerkt dat een aantal ervan onder zekere voorwaarden, maar vooral de later in de tijd uitgegeven landerijen geheel zonder voorwaarden uitgegeven en verkocht werden⁴⁵. De voorwaarden waarop wordt gedoeld hebben vooral betrekking op het door landeigenaars telen van bepaalde produkten, het leveren ervan aan de VOC en het door de opgezetenen der landerijen presteren van herendiensten⁴⁶. Geen der voorwaarden spreekt van rechten die aan de inlandse bevolking zouden toekomen⁴⁷. Verwezen wordt naar een rapport van de Minister van Marine en Koloniën uit 1828⁴⁸, waarin wordt opgemerkt dat uit de voorwaarden waarop de particuliere landerijen in het bezit zijn gekomen van de landeigenaars, blijkt dat de particuliere landerijen 'vrije allodiale goederen' zijn. In dit rapport wordt gesteld dat de verplichte teling van produkten en de leverantie ervan aan het Gouvernement niet meer plaatsvinden en dat het Gouvernement nog slechts af en toe herendiensten vordert van de inlandse opgezetenen der particuliere landerijen, voor bijvoorbeeld het onderhoud van wegen.

Ten aanzien van de tweede groep landen blijkt uit het rapport dat deze landen soms wel en soms niet onder bepaalde voorwaarden zijn vervreemd. Echter, lezing van het rapport leert dat geen van die voorwaarden betrekking heeft op rechten van de inheemse bevolking op de grond⁴⁹.

De conclusies van Van Beusechem en Pietermaat kan ik als volgt weergeven: aan de particuliere landeigenaars heeft het Gouvernement de rechten overgedragen, die het zelf op de grond kon doen gelden. Het gevolg hiervan was dat de landeigenaar zijn grond 'even onvoorwaardelijk, vrij van eenige lasten, doch ook onbevoorregt met eenige privilegiën' heeft verkregen als het Gouvernement de landen bezat. Meteen laten de opstellers van het rapport hierop dan volgen dat de landeigenaar en de opgezetenen zekere rechten en plichten kunnen hebben, die voortspuiten uit: a) het landsgebruik en b) besluiten van de regering⁵⁰.

Dat de noodzaak bestond tot het in het leven roepen van plichten voor de particuliere landeigenaar, blijkt uit een gouvernementsstuk dat in het rapport wordt aangehaald. Dit stuk meldt:

'dat, wanneer het in het algemeen zeker is, dat in eenen vrijen staat en onder eene beschermende wetgeving, waaronder wij hier en in het vaderland leven, en waarnaar onze denkbeelden zich moeten rigten, elkeen het vrije genot, zonder eenige verhindering en de vrije beschikking, zonder eenige belemmering, [over eigendom] moet worden verzekerd, het ook juist dit groote beginsel, vrij genot en vrije beschikking over eigendom, is, hetwelk het hier mogelijk, billijk en regtmatig maakt, om de ondergeschikte landeigenaren bijzondere conditiën en verplichtingen voor te schrijven. Het vaderland toch is en blijft de groote, eenige en oorspronkelijke eigenaar van deze kolonie; het vrije genot en de vrije beschikking over zijn eigendom kan aan hetzelfde niet betwist, moeilijk gemaakt, of in gevaar gebracht worden.

Veroorloven zich nu de ondergeschikten en als het ware gesubstitueerde landeigenaars, daden, die het rustig bezit van den oorspronkelijken eigenaar in gevaar brengen of storen, dan worden de meest restriktieve bepalingen billijk en rechtmatig, en ieder,

44. Krawang ligt buiten de grenzen van het voormalige koninkrijk Jacatra, terwijl het mij niet gebleken is dat er particuliere landen waren gelegen in dat deel van de Preangerdistricten, dat tot Jacatra behoorde (nà 1836 in ieder geval niet meer, omdat alle in de Preangerdistricten gelegen landen toen reeds door het Gouvernement waren teruggekocht. Zie Van Beusechem c.s., a.w., blz. 239).

45. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 210.

46. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 239.

47. Hierop bestaat één uitzondering. Bij verkoop van het land Klappa Nongal werd bedongen, dat de ingezetenen op het land zouden mogen blijven wonen (Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 278). Sommigen concludeerden hieruit dat, nu een dergelijk beding alleen bij verkoop van Klappa Nongal gemaakt was, aan de landeigenaars van de andere landen de vrije hand werd gelaten. Anderen beweerden echter het tegendeel.

48. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 214.

49. Zie blz. 216-235 van het rapport.

50. Zie: Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 264.

die het belang van zijn vaderland en van het algemeen ter harte neemt, ziet met verlangen naar zulk eene wetsbepaling uit, en de verwachting naar het verslag der Kommissie tot onderzoek der regten en verpligtingen der landeigenaren, moet daarom dan ook bij een ieder gespannen zijn⁵¹.

De daden waarover in dit citaat gesproken wordt, namelijk daden 'die het rustig bezit van den oorspronkelijken eigenaar in gevaar brengen of storen', zijn waarschijnlijk die daden van de landeigenaars, die inbreuk maken op hetgeen in het rapport het 'leenbezit' van de inlandse bevolking wordt genoemd. Door de onrust die door dergelijke inbreuken steeds weer ontstond⁵², voelde het Gouvernement zich genoodzaakt de uitoefening van het aan de particuliere landeigenaar toekomende volle eigendomsrecht aan banden te leggen. Een eerste voorbeeld van een dergelijke beperking in de uitoefening van het recht van de landeigenaar zien wij in het hierboven genoemde plakkaat van 1806. Van Beusechem en Pietermaat werkten mijns inziens in de geest van het zojuist weergegeven citaat voort. Zij konden dit echter niet openlijk toegeven, omdat dan alle particuliere landeigenaars over hen heen waren gevallen.

Welke theorie overtuigt het meest?

Hoe nu deze grote diversiteit aan meningen te verklaren? Ik denk dat zij voortkomt uit de geringe mate van bekendheid met de inhoud van het adatrecht gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw en de al dan niet bestaande bereidheid om aan hetgeen wel bekend was, rechtsgevolgen toe te kennen. Laten wij met het eerste beginnen.

Hoewel reeds in de negentiende en daaraan voorafgaande eeuwen enige noties omtrent de inhoud van het adatrecht bestonden, is serieuze bestudering van dit recht pas in de twintigste eeuw ter hand genomen. Een pionier op dit gebied was de Leidse hoogleraar C. van Vollenhoven. Door deze serieuze studie werd zichtbaar welk een gebrekkige kennis men van het recht der inheemse bevolking bezat en bleek, dat dit recht bestond uit een wisselwerking tussen rechten van individuele leden van die bevolking en de rechten van de 'levensgemeenschappen' waarin die bevolking was verdeeld. Een goed overzicht in kort bestek van het adatrecht geeft het in 1939 te Batavia en Groningen verschenen boek van B. ter Haar, genaamd Beginnels en stelsel van het adatrecht. Omtrent de rechten van de inheemse bevolking op de grond lezen wij daarin het volgende.

Volgens de adat is het beschikkingsrecht⁵³ over de grond gevestigd in 'levensgemeenschappen'. Die levensgemeenschappen kunnen zowel enkele als meerdere dorpen omvatten⁵⁴. De individuele genoot van die gemeenschappen ontleent aan het beschikkingsrecht van zijn levensgemeenschap zekere rechten op de grond. Door ontginning van een stuk grond binnen de beschikkingskring van zijn gemeenschap vestigt de individuele genoot krachtens het mede in hem gevestigde beschikkingsrecht van de gemeenschap een persoonlijke band met dit stuk grond. Deze persoonlijke band werd door Van Vollenhoven 'inlands bezitrecht' (= *Hak Milik*) gedoopt⁵⁵.

Met betrekking tot vaste bouwvelden en woonerven wordt het beschikkingsrecht van de gemeenschap soms naar de achtergrond gedrongen. Zo kon de bewerker van vaste bouwvelden zijn grond meestal binnen de gemeenschap vervreemden. Tevens was het recht van de gemeenschap ook niet overal op Java even sterk. Zichtbaar werd dit gemeenschapsrecht echter weer wanneer de individuele bewerker van de grond zijn land niet meer bewerkte. Na zekere tijd viel de grond dan terug in de beschikkingskring van de gemeenschap. De wetgever had

51. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 257.

52. Zie bijvoorbeeld de blz. 239/240 en 258 van het rapport van Van Beusechem en Pietermaat.

53. Het gebruik van de term "beschikkingsrecht" impliceert niet dat ook tot vervreemding mag worden overgegaan. Zie: Ter Haar, a.w., blz. 55.

54. Ter Haar, a.w., blz. 54; zie ook: S. Gautama en R. Hornick, *An introduction to Indonesian law (unity in diversity)*, Bandung 1983, blz. 73.

55. Ter Haar, a.w., blz. 57 en 71; zie ook: Gautama en Hornick, a.w., blz. 73-74.

waarschijnlijk iets dergelijks waargenomen toen hij artikel 12 van het hierboven reeds genoemde plakkaat van 1806 vaststelde. Volgens dat artikel 12 komt de grond weer ter beschikking van de particuliere landeigenaar als de erfgenamen van de bewerker van een sawa die sawa niet behoorlijk bewerken⁵⁶.

Verder kunnen wij vaststellen dat het gemeenschapsrecht ook zichtbaar werd als vaste bouwvelden na de dood van de bewerker werden teruggenomen en weer werden uitgegeven aan andere gemeenschapsgenoten, bij voorkeur aan een uitgekozen erfgenaam van de bewerker⁵⁷. Wederom is er een verband met het plakkaat van 1806, volgens welk plakkaat de sawa van de inlandse bewerker van de grond op de particuliere landerijen bij de dood van die bewerker terugviel aan de landeigenaar, die de sawa dan bij voorkeur weer moest uitgeven aan de naaste familie van de overledene.

Het gemeenschapsrecht deed zich duidelijk gelden wanneer aan de individuele bewerker zijn velden ontnomen werden tengevolge van tegen de gemeenschap gericht wangedrag en het deed zich ook gelden doordat lieden van elders een vergunning van de gemeenschap moesten verkrijgen voordat die personen mochten profiteren van gronden die gelegen waren binnen de beschikkingskring van de gemeenschap⁵⁸.

Wanneer er een vorst was, werd het hiervoor geschetste grondpatroon echter doorbroken. De vorst vormde dan de 'verpersoonlijking' van het aan de gemeenschap toekomende beschikkingsrecht. Op grond hiervan stelde de vorst zekere eisen aan de bewerkers van gronden binnen 'zijn' beschikkingskring. Steeds bestond het gevaar dat die eisen van de vorst werden opgeschroefd, waardoor het grondgebruik van de inheemse bevolking meer ging lijken op een beloning voor het aan de vorst gepresteerde, dan op uitoefening van een mede in die bevolking gevestigd recht. Door deze vorsteneisen verwerd het inlands bezitrecht van de inheemse landbouwer tot een recht waarop zware lasten rustten en dat daardoor niet steeds hoog werd gewaardeerd en gemakkelijk teloor ging. Vanwege die verzwakking werd het 'inlands bezitrecht' van dergelijke zwaar belaste gronden vaak aangeduid met de naam 'bewerkingsrecht'⁵⁹. Deze naam 'bewerkingsrecht' werd ook vaak gegeven aan het door de inlandse bevolking op de particuliere landerijen uitgeoefende recht en gezien de lasten die ook op dit recht drukten, is die naam nog niet eens zo slecht gekozen⁶⁰.

Wat kunnen wij na dit alles nu zeggen over de vier uiteengezette theorieën? Geconstateerd kan worden dat de problematiek waarmee wij te maken hebben, schuilt in het feit dat hier rechten uit verschillende rechtssystemen met elkaar in botsing komen. Aan de ene kant was er het eigendomsrecht dat de koloniserende mogendheid in Indië bracht, een recht dat in principe niet beperkt kan worden dan op grond van een aantal welomschreven criteria, terwijl daartegenover de hierboven beschreven rechten van de inheemse bevolking stonden. Het ontstaan van die rechten werd niet verhinderd door het feit dat de te ontginnen grond door een vreemde koloniale mogendheid was opgeëist en toegewezen aan een 'particuliere landeigenaar'. Dit lag voor de hand waar het eigendomsrecht rustte op niet gecultiveerde grond en dit recht dus voor de inheemse landbouwer niet zichtbaar was, maar ook wanneer de inheemse landbouwer wel weet had van het recht van de landeigenaar, ontstonden er problemen; volgens het adatrecht verkreeg die landbouwer nu eenmaal een zeker recht, hetgeen niet werd verhinderd door het bestaan van het in dat adatrecht niet bekende Europese eigendomsrecht.

Hoe behandelde de Indische overheid de problemen die uit het botsen der rechten op de grond voortsporen? In de eerste plaats moeten wij ons realiseren dat de Heren XVII hun dienaars de opdracht hadden

56. Ter Haar, a.w., blz. 55 en 58.

57. Ter Haar, a.w., blz. 58.

58. Ter Haar, a.w., blz. 58-59.

59. Ter Haar, a.w., blz. 69, 70 en 75.

60. Ter Haar, a.w., blz. 79-80.

gegeven de inheemse bevolking met 'soete middelen' tegemoet te treden⁶¹. De VOC was een handelslichaam dat een zo groot mogelijke winst nastreefde en het voeren van strijd met de inheemse bevolking was een geldverslindende bezigheid. Veel goedkoper was het wanneer die bevolking op basis van vrijwilligheid de zo fel begeerde koopwaar leverde. Het ligt voor de hand dat wanneer men de opdracht heeft de inheemse bevolking met 'soete middelen' tegemoet te treden, men zo min mogelijk inbreuk maakt op de gebruiken en gewoonten van die bevolking. Nu mag de verovering van Jacatra wel niet zonder geweld hebben plaatsgevonden, voorstelbaar is het dat de VOC naderhand weer met dezelfde 'soete middelen' te werk ging. Hierop wijst het feit dat de aanhangers van zowel de onder 1 als de onder 2 uiteengezette theorieën op grond van archiefonderzoek concludeerden dat de VOC zekere rechten van de inlandse bevolking erkende. Wij zagen echter ook dat het veroverde gebied in Indië werd beschouwd als een gebied waarop niemand anders dan de 'Staten-Generael, Zyn Princelycke Excellentie ende de Heeren Bewindhebberen der [...] Compagnie' 'iet' hadden te pretenderen. De rechten van de inheemse bevolking, die werden 'erkend' om een zo groot mogelijke winst te behalen, werden haar dan ook snel weer afgenomen toen de Compagnie groter voordeel zag in het toekennen van landen in volle eigendom aan particulieren. Faes heeft gelijk wanneer hij stelt dat het eigendomsrecht van de particuliere landeigenaar een vol eigendomsrecht was. De Indische overheid wilde dit zo blijkens de eigendomsbewijzen der landeigenaars; met de rechten van de inheemse bevolking werd waarschijnlijk geen rekening gehouden.

Op zeker moment ontstonden er echter opstootjes onder de inlandse bevolking, welke een gevolg waren van het feit dat de rechten die die bevolking meende te hebben, met voeten werden getreden. Hierdoor werd het 'rustig bezit' van Indië in gevaar gebracht en de Indische overheid aarzelde dan ook niet de landeigenaar in de uitoefening van zijn volle eigendomsrecht zo te beperken, dat de onrust afnam. Hiertoe was het Gouvernement gezien het hierboven aangehaalde citaat ten volle bevoegd. Dit was echter een conclusie die men in de negentiende eeuw met voorzichtigheid verkondigen moest. De negentiende eeuw was een tijd waarin bijvoorbeeld de 'particuliere landhuurder' Krajenbrink schreef:

'De hechtste grondslag en het hoogste materiele doel van elken maatschappelijken toestand, is ongetwijfeld de zekerheid van den individuelen eigendom; en iedere regering, die in hare roeping te kort schiet, om met de haar verstrekte middelen en de op haar overgedragen magt, dien eigendom te waarborgen en te beschermen, heeft geen raison d'être meer'⁶².

In een dergelijke klimaat onstond, als rechtvaardiging voor het ingrijpen van de wetgever in de particuliere landerijen, de theorie dat de Indische overheid moest worden beschouwd als de opvolger van de voormalige vorst van Jacatra. Als opvolger bezat zij niet meer rechten op de grond dan deze vorst en bij verkoop van de grond kon zij de kopers op grond van de 'nemo-plus-regel' niet meer verschaffen dan haar zelf toekwam.

De onder 2 behandelde theorie ziet er in moderne ogen realistischer uit. Het is immers goed denkbaar dat de Indische regering reeds rechten van de inheemse bevolking op de grond had erkend voordat zij landen verkocht. Duidelijke aanwijzingen hieromtrent zijn er echter niet en de verdediger bij uitstek van deze theorie, J. Sibenius Trip, blijkt zich, gezien de verschillende theorieën die hij over dit onderwerp verkondigt, ook al geen duidelijke voorstelling te kunnen vormen van de wijze waarop het één en ander in zijn werk is gegaan. Het is mijns inziens vruchtbaarder om de onder 3 en 4 behandelde opvattingen aan een nader onderzoek te onderwerpen.

Bij vervreemding van de particuliere landerijen werd, wij zagen het al, een vol eigendomsrecht door de kopers van de landen verkregen. Zoals gezegd repten de eigendomsbewijzen van die kopers niet van zakelijke

61. A. Romein, Jan Pietersz. Coen, in: Jan en Annie Romein, *Erfelaters van onze beschaving*, Amsterdam 1977, blz. 268.

62. J.A. Krajenbrink, *Het regt van eigendom der bezitters van particuliere landen op Java, met authentieke acten bewezen*, Tiel 1864, blz. 3.

rechten die op het eigendomsrecht rustten. Echter, in geen enkele maatschappij is het eigendomsrecht zo absoluut dat de eigenaar alles wat hem belijft met het object van zijn eigendomsrecht mag doen. Rechten van anderen kunnen bijvoorbeeld volgens ons huidige Burgerlijk Wetboek beperkingen aan de uitoefening van dit recht stellen en hetzelfde kan een gevolg zijn van het ingrijpen van de wetgever. Ondanks een dergelijk ingrijpen kan echter een vol eigendomsrecht wel een vol eigendomsrecht blijven (immers, de wetgever kan uitoefening van de eigenaarsbevoegdheden aan banden leggen zonder daarmee (wat wij tegenwoordig noemen) beperkte zakelijke rechten op het eigendomsrecht te laten drukken). In Indië zien wij nu een dergelijk optreden van de wetgever. Van Beusechem en Pietermaat stellen het duidelijk: uitoefening van het eigendomsrecht kan worden ingeperkt omdat de landeigenaar plichten heeft die voortspuiten uit het landsgebruik of besluiten van de regering. De wetgever stelde in 1806 in het hiervoor genoemde plakkaat een aantal verplichtingen voor de landeigenaar vast waarmee hij de uitoefening van de eigenaarsbevoegdheden van de landeigenaar aan banden legde. Diens eigendomsrecht bleef hierdoor echter een vol eigendomsrecht, want het plakkaat van 1806 roept geen zakelijke rechten voor de inheemse bevolking in het leven. Twijfel ontstaat echter wanneer het Reglement van 1836 wordt vastgesteld. In de jurisprudentie die naar aanleiding van dit Reglement ontstaat, wordt ervan uitgegaan dat het in dit Reglement voor de inheemse bevolking opgenomen erfpachtsrecht een zakelijk recht is, maar nergens in het Reglement wordt dit recht met zoveel woorden als zakelijk aangeduid. De bedoeling van de samenstellers van het Reglement is dan ook niet zondermeer vast te stellen. Wel doet de naam 'erfpacht' natuurlijk onwillekeurig aan een zakelijk recht denken en tevens is er artikel 2 van het Reglement, dat spreekt van het 'direct eigendomsrecht' van de landeigenaar, een terminologie die de indruk wekt alsof er daarnaast een zakelijk recht van anderen bestaat⁶³. Ook kan er nog worden gewezen op de passage in het rapport van Van Beusechem en Pietermaat waarin het recht van de inheemse bevolking op de grond (vóór de vaststelling van het Reglement van 1836) 'een soort van eigendom of liever gezegd leenbezit' wordt genoemd⁶⁴. Echter, uit dit alles volgt niet onmiddellijk dat het erfpachtsrecht van het Reglement een zakelijk recht is. Degenen die het Reglement moesten interpreteren (de rechters) hebben die conclusie zelfstandig getrokken.

Uiteindelijk kan dan vastgesteld worden dat theorie 4 het kader aangeeft waarin het optreden van de Indische overheid met betrekking tot de particuliere landerijen te vatten is. Met andere woorden, er was sprake van een vol eigendomsrecht à la Faes, maar de onbeperkte uitoefening van dit recht werd aan banden gelegd. Helaas bevat theorie 4 echter zoveel onduidelijkheden dat er later conclusies uit zijn getrokken die met het erin geschetste systeem minder goed in overeenstemming zijn te brengen.⁶⁵

63. Hierbij moet worden opgemerkt dat artikel 2 van het Reglement van 1836 niet door de commissie Van Beusechem is ontworpen, maar door een eerdere commissie. Van Beusechem en Pietermaat namen dit artikel van die eerdere commissie over.

64. Van Beusechem en Pietermaat, a.w., blz. 252.

65. Zie voor een iets andere kijk op het eigendomsrecht van de particuliere landeigenaar een boekbeoordeling van J.K.W. Quarles van Ufford in *Themis*, 16de deel (1869), blz. 406 e.v. (vriendelijke mededeling van Dr. T. Wallinga te Utrecht).